

1864 – et historisk prisme?

| RASMUS GLENTHØJ: *1864. Sønner af de Slagne*, Gads Forlag, København 2014, 574 s., 399,95 kr.

| JOHAN PETER NOACK: *Da Danmark blev Danmark. Fortællinger af forhistorien til 1864*, Gyldendal, København 2014, 360 s., 349,95 kr.

Markeringen i 2014 af 150-året for Krigen 1864 er for længst et overstået kapitel. Selv de sidste kampe af „Tredje Slesvigske Krig“, den ophedede diskussion om DR's stort anlagte dramaserie, er ebbet ud. Tilbage står den historieskrivning om 1864, der opsummerer og formidler vores aktuelle viden om og de gældende tolkninger af forløbet op til krigen, selve krigens forløb og i høj grad også eftertidens forståelse og brug af begge forløb.

Det er næppe forkert at sige, at Krigen 1864 er et centralt omdrejningspunkt i nyere danmarkshistorie, måske det centrale – i al fald i historieskrivningen; den moderne danske historieskrivning er nemlig i forbløffende grad formet i skyggen af nederlaget i 1864. Der er skrevet utrolig meget om både krigens forhistorie og forløb – bortset fra besættelsestiden er det formodentligt den del af danmarkshistorien, der er skrevet mest om. Men det er også meget sigende, at det forskningsmæssige hovedværk om krigens forhistorie og forløb stadig er Niels Neergaards monumentale *Under Junigrundloven* fra slutningen af 1800- og begyndelsen af 1900-tallet. Eller rettere sagt var, for perioden omkring 150-året i 2014 har faktisk budt på nye tilgange, nye perspektiveringer og nye tolkningsforsøg.

Paradoksernes krig – og den paradoksale historieskrivning

Krigen 1864 er på flere måder paradoksernes krig, for både krigens forhistorie og dens forløb er rig på beslutninger, som i dag fremstår dybt paradoksale. Men hvad der måske er endnu vigtigere, så ligger der lige så væsentlige paradokser i historieskrivningen om krigen og dens følger. 1864 er ikke kun historien om en krig, det er også historien om den moderne danske historieskrivning – og om, hvordan historieskrivning og aktuel politik hænger uløseligt sammen.

Den bitre fred efter 1864 udløste straks en lige så bitter politisk strid om skyld og ansvar for krigen og nederlaget, men også en meget langvarig kamp om læren af krigen og om, hvilke politiske konsekvenser man skulle drage. Det er en kamp, der kan følges over grundlovsrevisionen i 1866, forfatningskampen frem til 1901, forsvarsspørgsmålet i 1800-1900-tallet – ja, måske helt frem til 2000'ernes kulturkamp.

I årene efter 1864 blev der skabt flere forskellige fortællinger om krigen og nederlaget, men i historieskrivningen har den radikale fortælling, nært knyttet til den radikale historikerskoles gennembrud, siden 1900-tallets første halvdel været den altdominerende. Dominerende i en sådan grad, at alle andre fortællinger har været forvist fra såvel historieskrivning som kollektiv erindring.

Den radikale fortælling blev, at krigen og nederlaget skyldtes en manglende erkendelse af Danmarks naturlige småstatsrolle. Både som politikere og som historieskrivere tog de radikale udgangspunkt i denne småstatsrolle. Generationer af radikale historikere omskrev danmarkshistorien fra det nationale paradigme til det pacifistiske. Det blev fortællingen om 300 års veltilrettelagte militære nederlag, som Uffe Østergaard med fin ironi har beskrevet det, og om det lille fredelige folk, som endelig fandt sin naturlige småstatsrolle. Fortællingen begynder med „den lange fred“ i 1700-tallet, hvor den „naturlige“ danske neutralitetstradition blev grundlagt; altså når man lige ser bort fra, at det danske monarki mestendels var allieret med en af stormagterne. Herefter følger det urolige 1800-tal, hvor Danmark efter nederlag på nederlag til slut fandt sin „selvfølgelige“ og passive småstatsrolle i det truende internationale system. Her fandt danskerne for alvor deres „naturlige“ rolle som det lille fredselskende, konsensusøgende folk. Det er en fortælling, hvor militær underlegenhed kombineres med moralsk overlegenhed. Nederlaget i 1864 var for denne historieskrivning det ultimative nederlag og referencepunkt: et historisk prisme, hvorigennem hele danmarkshistorien blev set og fortolket.

Et historisk prisme

Krigene i 1800-tallets danmarkshistorie er i den radikale fortælling reduceret til politiske lærestykker, der understreger, hvor galt det kan gå, hvis man ikke følger den rigtige politik. Deres rolle i fortællingen understreges af, at de ofte ses i modsætning til et andet lærestykke, 1. Verdenskrig, der i fortællingen er indbegrebet af den velgennemtænkte og velgennemførte neutralitetspolitik, naturligvis med en fornuftig radikal regering som den selvfølgelige forudsætning. Fortællingens faste synsvinkel er det snævert, indadskuende blik. Når det gik galt i krige, bundede det naturligvis i, at danske beslutningstagere ikke havde fulgt den rigtige, realistiske (småstats)politik. Faste holdepunkter i fortællingen er de kloge statsmænd, der førte statsskibet sikkert uden om alle de farlige rev: i 1700-tallet Bernstorff'erne, i 1800-tallets anden halvdel Peter Vedel og omkring 1. Verdenskrig selvfølgelig Erik Scavenius og Peter Munch. Lige så faste holdepunkter er statsmændenes modsætninger, de uduelige beslutningstagere, der er skyld i, at det gik så galt i 1800-tallet.

Fortællingen stemmer forunderligt godt overens med de militærkritiske synspunkter hos Venstres radikale fløj i provisorieårene i slutningen af 1800-tallet, hvor det centrale politiske stridspunkt var et dansk forsvar med udgangspunkt i Københavns Befæstning. Og den svarer også godt til de pacifistiske synspunkter hos De Radikale i den forbitrede kamp om dansk forsvar efter Venstres splittelse i 1905 og igen i 1930'erne. En række paralleller ligger historisk lige til højrebent: Den farlige befæstning af København i slutningen af 1800-tallet, den farlige flåde i 1807 og den farlige konvojering op til 1801. De var tydeligvis tænkt i den rækkefølge. Den lære, der kunne drages af historien, var naturligvis, at den eneste mulige politik var lige præcis den politik, De Radikale kæmpede for.

Et citat af den radikale historiker Aage Friis fra 1942 fremdraget af Rasmus Glenthøj, sætter hele danmarkshistorien på plads og understreger 1864's rolle som historisk prisme. Med udgangspunkt i de 300 års veltilrettelagte militære nederlag skriver Friis, at man må erkende, at historiens gang „har været en uundgåelig følge af magtforhold og af en udvikling, vi ikke har kunnet ændre. En sådan erkendelse må også fremtidig høre med til grundlaget for vor eksistens“.¹ I disse få linjer knyttes fortid og fremtid, historie og politik sammen. Det er helt på linje med Erik Scavenius' kendte citat fra 1948 om dansk udenrigspolitik:

I realiteten bestemmes Danmarks udenrigspolitik ved faktorer, på hvilke den danske regering og rigsdag kun kan øve ringe indflydelse. Dansk udenrigspolitikens hovedopgave bliver derfor at holde sig orienteret om disse faktorer og deres samspil ... Den afgørende blandt de faktorer ... er de reale magtforhold i den omgivende verden, derunder først og fremmest magtbalancen mellem de os nærmest liggende stormagter. Bestemmende for dansk udenrigspolitik må derfor ... nødvendigvis til ethvert tidspunkt blive Danmarks stilling mellem stormagterne.²

Indtil for få år siden den selvfølgelig indledning til enhver dansk historiebog.

Skyld-og-ansvar-traditionen

Det er helt i overensstemmelse med rollen som historisk prisme, at det centrale fokus i både historieforskningen og historieskrivningen om 1864 handler om at placere skyld og ansvar for krigens ulykker og om

¹ Rasmus Glenthøj: *1864. Sønnen af de Slagne*, Kbh. 2014, s. 498-99.

² Erik Scavenius: *Forhandlingspolitikken under Besættelsen*, Kbh. 1948, s. 9.

at sikre den rette lære af krigen for fremtiden. Derimod er der mindre fokus på at forstå krigens forhistorie og forløb. Rollen som historisk prisme spærrer hermed for udsynet. Fokus bliver reduceret til et spørgsmål om at erkende Danmarks naturlige småstatsrolle og at fordele skyld og ansvar for, at erkendelsen har fejlet. Derved får historien et deterministisk anstrøg: Det går, som det nu gør, når man ikke gør, som man bør.

Det er også i forlængelse heraf, at de to traditionelle forskningsmæssige hovedværker begge har et tydeligt ekko af deres samtid i sig. Det dominerende, imponerende informationsmættede og vellykkede værk, Niels Neergaards *Under Junigrundloven* (1892-1916), tegner en venstre-tradition med et tydeligt ekko af forfatningskampen mellem Højre og Venstre i slutningen af 1800-tallet. Neergaard havde som venstrepolitiker deltaget i forfatningskampen siden slutningen af 1880'erne og havde en meget lang politisk karriere. Titlen, *Under Junigrundloven*, peger fint på værkets omdrejningspunkt, Venstres kamp for 1849-grundloven i årene mellem De Slesvigske Krige. Det har et klart dansk fokus med den danske regering og rigsdag i centrum. Neergaard var ikke radikal historiker, men hans fokus passede i grundtonen godt med den radikale fortælling. Det langt mindre dominerende, og vel næppe heller helt så vellykkede værk, Erik Møllers *Helstatens Fald* (1958), tegner omvendt en højre-tradition med et tydeligt ekko af de to verdenskrige og besættelsestiden – og ikke mindst af verdenskrigenes Tyskland. Møller var konservativ og havde, bl.a. sammen med Christmas Møller og Frode Jakobsen, været med i oprettelsen af og været formand for organisationen Studieringen, der senere under Frode Jakobsens ledelse blev til modstandsorganisationen Ringen. Også her peger titlen fint på værkets udgangspunkt, den flernationale helstat set i en international ramme. Det har, uden tvivl påvirket af samtidens internationale erfaringer, blikket meget mere rettet mod Tyskland, der tillægges den aktive rolle, med Danmark i en reaktiv rolle. Møllers fokus passede i grundtonen ikke særlig godt med den radikale fortælling, og værket har status af en marginaliseret modfortælling. Fælles for de to værker er dog, at deres fokus i høj grad holder sig inden for skyld-og-ansvar-traditionens rammer.

Diskussionen om Krigen 1864's forhistorie og forløb kredser i skyld-og-ansvar-traditionen ofte om to, ud fra denne tradition set, paradoksale begivenhedsforløb. Dels, at den danske regering valgte eller lod sig presse til fra 1863 at føre en politik, der førte til krig med to tyske stormagter, Preussen og Østrig, tilsyneladende uden at have et klart blik for konsekvenserne. Dels, at den danske regering under forhandlingerne i London i sommeren 1864 ikke greb tanken om en deling af Slesvig, der måske kunne have ændret krigens gang afgøren-

de. Begge blev i den radikale historieskrivning klokkeklare eksempler på beslutningstagernes manglende erkendelse af Danmarks naturlige småstatsrolle, og kritikken haglede derfor følgerigtigt ned over C.C. Hall, Christian 9. og D.G. Monrad. Begge forløb fungerer bedst som lærestykker, hvis man skræller mest muligt af den komplekse situation omkring 1864 bort og fokuserer på personerne og deres forkerte valg. Men hermed er grundlaget for at forstå beslutningstagernes handlinger, og måske særligt deres mangel på handlemuligheder, også skrælet bort. Som politisk lærestykke er historien om Krigen 1864 reduceret til en isoleret dansk-tysk konflikt uden virkeligt blik for de meget komplicerede politiske processer, der kendetegnede „det lange 1800-tals“ Europa, ikke mindst opløsningen af de enevældige, flernationale monarkier og dannelsen af de borgerlige nationalstater. Historien er i stedet blevet et monument over nederlagets selvforståelse.

1864 i 2014

Hvordan er det så gået med 150-året for 1864 i 2014? Bemærkelsesværdigt må man nærmest sige, for jubilæet har faktisk budt på nye tilgange, perspektiveringer og tolkningsforsøg, der afgørende har sprængt rammerne for skyld-og-ansvar-traditionen.

Helt central i bruddet med skyld-og-ansvar-traditionen og med traditionens beskrivelse af forløbet op til Krigen 1864, selve krigen og eftertidens forståelse af det hele er Rasmus Glenthøjs monografi *1864. Sønner af de Slagne* (2014). Bogen har en række styrker. Først og fremmest giver den ikke håndfaste, forsimplede svar, men rejser spørgsmål og åbner, gennem en meget omfattende perspektivering, for diskussion af mulige tolkninger. Netop den omfattende perspektivering dokumenterer, hvor uhyre kompleks en situation beslutningstagerne skulle navigere i. Bogen er herligt befriet for traditionens tunge bagklogskab og determinisme. Tværtimod påpeger den, hvor åbent og i bund og grund uforudsigeligt forløbet var set fra samtidens beslutningstagere.

Dernæst bryder Glenthøjs bog med de hidtidige snævre rammer, bl.a. det traditionelle korte tidsperspektiv og den snævre dansk-tyske forståelsesramme. Glenthøj tager udgangspunkt i det Europa, der blev skabt ved Wienerfreden i 1815, hvor det ikke kun var Europas grænser, der blev besluttet, men også det nye europæiske statssystems spilleregler, der blev fastlagt. Centralt heri var, at Europa dels skulle hvile på legitimitetsprincippet, primært at statsgrænserne blev afgjort ud fra fyrstehusenes arverettigheder og ikke nationalitetsprincippet, der ville have lagt statsgrænserne ud til folkenes selvbestemmelsesret med udgangspunkt i de nationale grænser. Dels på en nøje afmålt magtbalance mellem stormagterne med udgangspunkt i de én gang etablerede grænser. Disse spilleregler var kernen i genoprettelsen af det „dan-

ske“ monarki efter Krigen 1848-1851, hvor det netop var de europæiske stormagter, der på baggrund af legitimitetsprincippet og på tværs af de nationale modsætninger genskabte den gamle helstat i Wienerfredens billede. Det var genskabelsen af Wienerfredens Europa og den klassiske europæiske magtbalance efter 1848's rystelser, der var kernen i 1850'ernes europæiske politik. Det i samtiden liberale danske folkestyre (i kongeriget) og det danske nationale projekt var en sten i skoen for de europæiske stormagter, der så på begge dele med vagtsomme øjne. De så også med stigende skepsis på den danske helstat, hvor den nationale uro i hertugdømmerne var en konstant kilde til national uro i de tyske stater. Glenthøj har i den sammenhæng et klart blik for, at helstaten er mere end kongeriget Danmark og den danske rigsdag, men også, at den i realiteten sammenbrødte helstat med det lammende forfatningsmæssige inferno og de stadigt skærpede nationale stridigheder satte endog meget snævre grænser for de politiske handlemuligheder. Hans udgangspunkt er, at helstaten var fanget i et umuligt krydsfelt mellem legitimitetsprincippet og de nationale opbrud.

Som en vigtig pointe i helstatens forfatningsmæssige forhold fremhæver Rasmus Glenthøj den centrale politiske rolle, kongen spillede i de mange, hastigt skiftende forfatninger i perioden, også i kongerigets „indskrænkede monarki“ efter grundloven 1849 og i senere grundlove. Institutionen „kongen“ var ikke bare en talemåde, men en reel politisk aktør. Det føjer vigtige brikker til forståelsen af forløbet op til Krigen 1864 og selve krigens forløb, men også til forståelsen af forfatningskampen i 1800-tallets anden halvdel, og det rammer en pæl gennem den udbredte forestilling, at Danmark har været et demokrati i moderne betydning lige siden 1848-1849.

Bogen bryder også med den snævre politisk-diplomatiske ramme og har en stærk idehistorisk og identitetshistorisk vinkel, hvor mange udviklingslinjer krydses. Rasmus Glenthøj afviser, at danske politikere var drevet af nationalt overmod, sådan som skyld-og-ansvar-traditionen hævder. Han beskriver derimod, hvordan danske politikere var grebet af en undergangsangst, en angst for, at den danske stat var blevet for lille i samtidens Europa og ville blive opslugt af større naboer. I det lys skal også det skandinaviske samlingsprojekt ses. Det blev for mange en mulig redning fra undergangen. Også her bliver vi befriet for traditionens tunge bagklogskab og determinisme. Glenthøj sammenligner det skandinaviske samlingsprojekt med det tyske og det italienske og spørger, om de tre projekters udfald var givet på forhånd. Her ligger et væsentlig brud med den kendte „Danmark“ mod „Tyskland“ i 1864-ramme. Med til det komplekse mønster hører, at der er to

ationale samlingsprojekter, det dansk-skandinaviske og det tyske, der konkurrerer om det nationalt delte Slesvig.

Et centralt paradoks i skyld-og-ansvar-traditionen er som nævnt, at den danske regering valgte, eller lod sig presse til, fra 1863 at føre en politik, der førte til krig mod to tyske stormagter, Preussen og Østrig, tilsyneladende uden at have et klart blik for konsekvenserne. C.C. Halls politik i 1863 forklares ofte som en dansk ejderstatspolitik, der var et udtryk for nationalliberal overmod og ikke tog småstatens vilkår i agt. Her perspektiverer Rasmus Glenthøj i høj grad forløbet ved både at pege på den dominerende undergangsangst og den uhyre komplekse politiske situation. Nok så meget gør han det dog gennem at pege på, at den sammenbrudte helstat var „genoprettet“ af stormagterne 1850-1851, og at en nyordning ville kræve en fornyet indgriben af stormagterne. Det er Glenthøjs hypotese, at Halls politik netop sigtede mod at skabe en konflikt, der ville få stormagterne på banen og få dem til at gennemtvinge en nyordning. Hverken Hall eller andre beslutningstagere har efterladt sig meget at gå efter, så hvad denne løsning i givet fald skulle bestå i, står ikke klart, men det ligger lige for at gætte på, at det var en deling af Slesvig. Det ville give mening og få mange brikker til at falde på plads, men tolkningen rummer selvfølgelig den fare, at det kan være en efterrationalisering.

Det fører direkte til det næste centrale paradoks i skyld-og-ansvar-traditionen, nemlig hvorfor den danske regering ikke greb forslaget om en deling af Slesvig under forhandlingerne i London i sommeren 1864. Heller ikke her har beslutningstagerne efterladt sikre spor at gå efter. Interessen har samlet sig om det afgørende statsrådsmøde 20. juni 1864, hvor det korte referat ikke afslører beslutningstagernes tanker, men er åbent for fortolkninger. Også her bidrager Glenthøjs omfattende beskrivelse af det lange forløb op til mødet til at perspektivere selve mødet og dets udfald og giver mulighed for at forstå vilkårene for beslutningerne – måske særligt beslutningstagernes mangel på reelle handlemuligheder. Med den ophidsede opinion og de ganske omfattende uroligheder i forbindelse med underskrivelsen af Novemberforfatningen i 1863 og ved Dannevirkes rømning i februar 1864 i erindring kan man spørge, om en deling reelt var en mulig beslutning for en dansk beslutningstager, særligt for Christian 9. For kongen var det ikke kun monarkiet i betydningen helstaten, der stod på spil, men også i betydningen kongedømmet. Lidt kontrafaktisk kunne man her måske tildels se en parallel i Den Fransk-tyske Krig og Napoleon 3.s kapitulation i 1870, der førte til revolution i Paris, kejserdømmets fald og „folkekrig“.

Der er stadig masser af oplysninger at hente i Niels Neergaards *Under Junigrundloven* (1892-1916) og i Erik Møllers *Helstatens Fald* (1958),

men der er ingen tvivl om, at Rasmus Glenthøjs bog i dag er hovedværket om Krigen 1864's forhistorie og forløb, ikke mindst fordi den rejser nye spørgsmål og åbner for fornyet diskussion i modsætning til den determinisme og bagklogskab, der har ligget så tungt over traditionen.

I modsætning hertil er Johan Peter Noacks monografi *Da Danmark blev Danmark. Fortællinger af forhistorien til 1864* (2014) solidt placeret i den traditionelle diskussion om skyld og ansvar. Noack giver nok den radikale fortælling om Krigen 1864 tørt på, men bogen er præget af de samme spørgsmål og af næsten samme snævre forståelsesramme, som ligger i traditionen. Han skriver i indledningen, formodentligt særligt med sigte på Erik Møller, at „allerede for et par generationer siden havde den historiske forskning ... frembragt resultater, der tillod at se klart, hvorfor det kom til krig i 1864“.³ Noack synes i al fald at ligge tæt på Møllers højre-tolkninger.

Noack beskriver sit sigte som „en forholdsvis kortfattet bog, som lader handlingsmønstre op til 1864 fremtræde alene på deres egen baggrund“, samt at „løfte de centrale handlingsmønstre frem af de to hovedværker“ (Niels Neergaard og Erik Møller).⁴ Helt i forlængelse heraf er bogens kildegrundlag begrænset og består tilsyneladende primært af Neergaard og Møller samt af kildeudgaven Statsrådets Forhandlinger. Bogen giver en overvejende traditionel beskrivelse af forløbet op til krigen og af selve krigens forløb, selv om der er fokus på den internationale ramme og „Tysklands“ rolle. Helt på linje med Møller ses den centrale drivkraft i udviklingen som den tyske nationalisme og det tyske samlingsprojekt, der rammer den danske helstat. Noack har således blik for hele processen i forbindelse med de europæiske nationale opbrud i 1800-tallet, samt de enevældige flernationale staters sammenbrud og dannelsen af borgerlige nationalstater, men bogen er præget af traditionens determinisme. Vi får ikke indtryk af et åbent, komplekst og uforudsigeligt forløb.

Perspektiver

Det må konstateres, at rammerne for skyld-og-ansvar-traditionen i realiteten er sprængt. Der er åbnet for nye tilgange, perspektiveringer og tolkningsforsøg, og nok så væsentligt er vi tydeligvis godt i gang med at sige farvel til 1864 som historisk prisme og som politisk lærestykke. Det åbner for nytolkning af store dele af danmarkshistorien, der ikke skal ses med 1800-tallets danske småstat som prisme. Det blotlægger

³ Johan Peter Noack: *Da Danmark blev Danmark*, Kbh. 2014 s. 12.

⁴ Smst., s. 12-13.

også, at vores viden om de dele af midten af 1800-tallets historie, der ligger uden for skyld-og-ansvar-traditionens vante stier, på nogle punkter stadig er begrænset. Selv om Krigen 1864 ikke er et historisk prisme, som hele danmarkshistorien skal ses gennem, er den stadig et helt centralt omdrejningspunkt i nyere historie. Jubilæumsårets historieskrivning understreger, at der er grund til fornyet interesse for perioden omkring Krigen 1864. Men også, kunne det indskydes, grund til interesse for Krigen 1848-1851, som er betydeligt ringere udforsket og beskrevet. I det hele taget er 1800-tallets „danske“ krige vigtige brudflader i „det lange 1800-tals“ opløsning af det enevældige, flernationale „danske“ monarki og dannelsen af den danske nationalstat.

Jens Ole Christensen